

Dialekt- och folkminnesarkivet

Uppsala

19333

NORRBOTTEN

Nederkalix

23/3 1948

Rönquist, Anna, 1948

Svar på ULMA:s frågelista M 82 Matordning

10 bl.4:o

19333

Matordning.

1.

Man hade i regel fem måltider om dagen. Beteckningen för dessa var: För-frukost, frukost, mittidan, aftavarn, kvälln.

2. Skrovmål, kunde man säga om en måltid, som var extra god och rikligt tilltagen. Om man var ute någonstans eller varit länge på

arbete kunde man också säga: Nu ska jag hem och få mig ett riktigt skrovmål (skromål) = (rävamål)

[i.e. ARgt sade
skrovmål
(vå) !]

3. När det var tid att gå till måltid, använde man uttrycket: He är mittidan eller :He är aftavarn o.s.v. Man sade om alla målen t.ex. Ja ska vara hemma till (målu), "målen".

4. Beteckningen för tid mellan målen var (mellanmål), "mellan målen".

5. Små mellanmål, avsedda att stilla den värsta hunger/hette:

(småtugg), "en småtugga", (tugg)
"en tugga", (gruta), "en gruta", (supanmat), "supanmat".

ULMA 1933. A. Rönquist. 1948
NB. NEDERKALIX
Frgl. M 82

7. Förfrukost äts på sommaren före kl.5, på vintern varierade tiden, beroende på det arbete, som skulle förekomma. Man "hoppade" över" också rätt ofta på vintern. Frukosten äts kl.7 och ~~mit~~mittidan kl. 11. Aftavarn äts på sommaren mellan kl.5-6, men betraktades som ett extra mål, som man kunde hoppa över, om man ville, vilket man ibland gjorde på vintern. Kvällen äts kl. 7 eller 8. Som alla ^{och}kl. då gick en timme före rikstiden, efter d.s.k. landstiden, var denligt deras kl. frukosten kl.8, mittid^{iden}an 12, aftavarn 6 och kvällen 8-9. Förfrukosten varierade rätt betydligt och äts sällan samtidigt av all^a i gården. Kvinnorna åt den, innan de gingo i lagårn, vilket var tidigare än kl.15. De hade lämnat i sitt fat välling eller gröt sen föregående kväll för att ha till förfrukost, annars hände väl mest att de fick gå till lagårn utan mat efter att ha druckit kaffe utan bröd till. Sommartid ställde^s däremot ofta smör, bröd och mjölk på bordet, och man tog sig en "mattugga", när det passade. Det var inte meningen att man skulle äta sig mätt då, det ansågs nästan ofint, om någon tog för mycket, och den som låg litet

ULMA 1933. A. Rönquist. 1948
NB. NEDERKALIX
Frgl. M 82

längre än andra, som ju kunde förekomma av någon orsak, han fick inte förfrukost.

8. Någon övriggförändring av måltiderna förekom sällan. Frukost kl. 9 och middag kl. 12 enligt "lanstiden", var nästan självskrivna tider i alla gårdar. Mellan de målen förekom kaffe, särskilt under skörden och tröskningen, då alla gick hem på en gång. Det kunde också förekomma, att man bar kaffet till arbetsplatsen. En timmes vila efter middagen (*en 2 da swēzta*), "middagsvilan", var en allmän vilopaus, fast det förekom ju ofta, att kvinnorna då måste "göra bort nånting" (uträtta något arbete, som inte annars hanns med).
9. Beteckningar för matordningen var i regel: Vardagsmatén, söndagsmatén, helgmatén och främmandmatén. På söndagen fick man kött och ibland en halv kaka knäckebröd pr. person till köttsoppan, när den kokades, vilket mest förekom. Köttstuvning var också rätt vanligt till söndagsmiddag. På söndan fick man en liten smörklick till köttet, som lades på brödet för var och en (*2 sm ör gäs*). (*2 gas*)

Annars var det slösigt att äta smör till kött.

För främmande hade man något bättre mat. Främmandet fick äta för sig självt i en kammare, även om det bara var en person. Man hedrade honom på det sättet. Visste man av främmandet, så eldade man alltid upp kammarna i förväg, om det var vinter, och ofta gjorde man det, sedan främmandet kommit, om man inte vetat av dem.

(Där hade man ju också uppbyggade sängar med främmandsängkläder i, och skulle främmandet ligga någon natt, bäddades med dessa kläder, som ju oftast var alldeles kalla.)

Åt husfolket någon gång med de främmande, var det ofint att röra eller äta för mycket av den bättre maten. Överhuvud var det alltid ofint att ta för sig, av det som var godare mat.

10. Sovel kallades den bättre födan, alltså inte potatis, palt, pannkaka m.m. Mjölkmät var inte sovel. Det gick dåligt att äta sig mätt utan sovel. Man använde ibland uttrycket, att man (*sóvra i hóup*), "sovlade ihop alla sorter. Ett allmänt yttrick eller talesätt om maten var, att kalla dem (*gúsgáven*), "gudsgåvorna".

Om någon var missnöjd med den mat som fanns, var det ett stort fel. (mån ska et föråkt gūsgåvorna),
 #Man ska inte förakta gūsgåvorna".

F. övr. hade man en del andra olika yttryck. Om man åt mat enbart utan sovel eller bara sovel och inte annan mat (vilket var mycket ofint) sade man, att man åt (ēnsr). Åt man bara en smörgås var det att äta (rēnsr-gås).
 Att äta bröd eller bröd och smör utan mjölk eller kokt mat till var att (tōrtouq), "torrtugga". Att börja koka maten var att (sērōpa kōtkniza), "sätta på kokningen och en kaffetår hette (in-kjāfelēka).

12.

Vid helgfärder eller marknadsresor eller fisketurer måste man ha matsäck med sig. När man for på längre fisketurer, så att man stannade i fiskstugorna hela veckan, hade man större mängder med mat med sig. All sådan matordning kallades att "nästgöra". Matsäcken kallades "nästen". Vid ~~kortare~~ nästgöring för kortare tid, satte man nästen för det mesta i en kont, som man bar över axeln med bördrä.

När man varit i skogen och högg ved, hade man sällan matsäck med sig. Den tid på dagen som det var ljus, måste användas till att arbeta, och man åt alltid strax innan man gav sig iväg. Likaså när man körde hem hö. Inga ängar låg längre bort, än att man hann en resa mellan målen. Vid sådana tillfällen kunde också hända, att man ändrade något på middagstiden för att passa den efter männens arbete. --- Till främmande var det vanligt att ge förning med sig hem och det kallades (*färdmat*), "färdmat". Färdmaten bestod nästan alltid av våfflor. Man bakade i regel två sorter av dem, främmandvåfflor av vetemjöl och god mjölk eller grädda, och till det egna husfolket av kornmjöl, med ibland litet vetemjöl iblandat. Vid bröllop och begravningar fick man alltid mycket färdmat med sig hem. Vid större begravningar skickades hem bröd till alla hemmavarande lika mycket som bjudits de närvarande. Senare bortföll det bruket till största delen, men på begravningar var alltid så stort och mycket bröd, och som kaffet dracks två-tre gånger kunde ingen förtära, allt vad man fick. Påsar delades alltid ut, och de närvarande tog med sig en del av sina portioner.

ULMA 19333. A. Rönningstr. 1948
NB. NEDERKALIX
Frgl. M 82

Längre tillbaka hade man inte påsar, utan alla tog med sig en ren näsduk eller annat vitt skycke och "knytte" in brödet till ett ~~nk~~ knyte (*grav och knyte*), "gravölsknyte". För de hamma-
varande, isynnerhet då barnen, var det alltid roligt att vänta hem de som varit bort och gästade eller på begravningar, ty då vankades ju färdmat.

13. Det var många olika slag av mat, som var lämpligt till nästmat. De hårda knäckebrödkakorna, som man själv bakade användes mest till "nästkakor". De gick inte sönder så lätt och en (*k & k*
o smörgås), "kaksmörgås" hörde till de sällsynta sakerna i matväg. Mest vanligt var ju tunnbrödet, och det hade man alltid med sig till näst, och så smör och mjölk, smöret i en träbytta och mjölken i en platt, rund mjölkflaska av trä. Man gjorde små, vackra smörbyttor till nästbyttor för kortare resor. När ^{man} (skulle vara länge borta, hade man en vanlig, större träbytta. På hösten hade man potatisost med sig. Man skar skivor av den kalla osterna och lade på smörgåsen. Det var en mycket omtyckt nästmat. Särskilt när man for "till helgerna" var det vanligt

att ha potatisost. När man for på fiske för längre tid hade man hembakat blodbröd, som man kokade i vatten till "kisela" och åt med smör till. Ibland satte man torrkött i vattnet, när man kokade blodbrödet. Brödet bakades av korn- och rågmjöl sammanblandat. Av torrkött, som man ofta använde till nästmat, kokade man torrköttblöta d.v.s. man doppade tunnbröd i buljongen och åt köttet till. Det var vanligt att saltorka kött i rätt stora mängder, mest då fårkött, men även av kor. Man hade ställningar på taken, som köttet hängdes på och skyddades mot fåglarna genom att inneslutas i nät. Hela sommaren åt man aldrig annat kött än saltorkat eller möjligen någon gång bara saltat. Det användes inte bara till "kokning", utan man skar skivor och lade på smör- gåsarna ~~vid~~ nästan alltid, när man levde på näst. -- Man tog alltid mjölk med sig, både "tjockmjölk" och färsk mjölk. Den färska mjölken surnade ju fort, då det aldrig fanns någon källare, möjligen ibland en grop i jorden. Därför var sirap alltid med vid nästgöring. När mjölken tog slut, använde man sirap till dryck, blandat med vatten.

ULMA 19333. A. Rönnquist. 1948
NB. NEDERKALIX
Frdl. M 82

Man använde den också till grötmjolk. Gröt kokades^{es} nästan alltid. Man blandade sirap i vatten i en skål, som man ställde på sidan om grötfatet när man åt, och så doppade man grötskeden i sirapsvattnet, *sirapsv^äta*). Det var gott till gröten och användes även annat än vid näst, om man hade ont om mjolk, men i sådana fall var "sirapsvatan" nog mera betraktad som fattigmat.--Potatis var också nästmat, och att koka den, även om man samtidigt hade fisk med den i grytan kallades att koka potatis i *(solt v^äter)*). Fick man vara längre ute än man tänkt ibland på grund av storm eller andra omständigheter, kunde det hända, att matsäcken tog slut, så man endast hade "potatis i salt vatten" kvar att koka. Det räknades som mycket otillräckligt men var ju nånting, som aldrig tröt. Potatis förde man ofta ut i rätt stora mängder.

14. Förutom att man nästgjorde i en kont, som förut nämnts, hade man matsäcksskrin i olika storlekar. Matsäcksskrinen var av trä och kallades mest *(matsäckarna)*. De var med järnbeslag *(matsäckarna)*

och lås. Även vackar fanns i alla hem. De var mindre än skrinen, och av oval form med rundade lock. Större matsäcksskrin och vackar stod alltid i fiskstugor och kyrkbystugor och fylldes på med mat, när man kom ut. Där lämnades också alltid litet mat i dem, om någon oförutsett skulle komma att behöva något. Fiskarstugorna stod alltid olåsta, för att sjöfarande skulle kunna gå in när som helst, och ved och tändstickor ordnades vid "muren" av dem som lämnade stugan.

ULMA 19333. A. Rönquist. 1948
NB. NEDERKALIX
Frgl. M 82